

Dozwolony użytek w działalności publikacyjnej i naukowej

Justyna Ożegalska-Trybalska

Katedra Prawa Własności Intelektualnej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Wprowadzenie. Korzystanie z wyników badań, twierdzeń naukowych, ilustracji, które pochodzą z publikacji innych autorów, jest powszechnie stosowaną praktyką badawczą. Stanowi część naukowego dyskursu wspierającego ponowne wykorzystywanie i rozpowszechnianie wiedzy oraz ustaleń naukowych. Powinno jednak odbywać się z poszanowaniem praw autorskich do cudzych publikacji oraz zasad dozwolonego korzystania w ramach tzw. dozwolonego użytku.

Materiał i metody. Analiza zasad i granic wykorzystywania materiału z cudzych publikacji w działalności publikacyjnej i naukowej obejmuje krajowe i międzynarodowe regulacje w dziedzinie prawa autorskiego, ochrony dóbr osobistych oraz standardów etyki w nauce.

Rezultaty i dyskusja. Aby indywidualni autorzy i ośrodki naukowe mogli legalnie korzystać z wcześniejszych publikacji i ich elementów we własnej działalności naukowej, mogą w tym celu skorzystać z przepisów dotyczących dozwolonego użytku. Chodzi tu o tzw. prawo cytatu, licencję ustawową dla instytucji naukowych i badawczych oraz tzw. prawo przedruku. Wzbogacanie własnych publikacji fragmentami wcześniejszych opracowań naukowych i ich graficznymi elementami jest dozwolone, o ile służy celom prowadzenia badań, wyjaśnieniu, analizie naukowej i krytycznej oraz respektuje autorstwo materiału źródłowego. Oznaczenia źródła i autora jest wymaganą praktyką także w odniesieniu do treści, które nie są chronionych prawami autorskim, ale stanowią rezultat twórczości naukowej.

Podsumowanie. Wykorzystywanie cudzych fragmentów publikacji i ilustracji w ramach dozwolonego użytku nie wymaga zgody właściciela praw autorskich oraz zapłaty wynagrodzenia za korzystanie, ale musi odbywać się na zasadach i w granicach określonych w prawie autorskim oraz uwzględniać standardy rzetelnego oznaczania cudzych badań i ustaleń naukowych. Niedochowanie lub nienależyte stosowanie tego obowiązku może skutkować zarzutem naruszeniem praw autorskich lub dobra osobistego w postaci twórczości naukowej oraz kolidować z uznanymi standardami rzetelności w nauce.

Słowa kluczowe: dozwolony użytek utworów, dozwolone korzystanie z cudzych utworów, prawo cytatu, licencje *Creative Commons*.

Wprowadzenie

Korzystanie z cudzych publikacji i materiałów źródłowych jest nieodzownym elementem prowadzenia badań naukowych i działalności publikacyjnej indywidualnych naukowców oraz ośrodków naukowych. W przypadku publikacji medycznych szczególne znaczenie ma wykorzystywanie ilustracji (rycin, tabel, wykresów, zdjęć). Autorzy artykułów czy monografii medycznych dane liczbowe, wyniki badań i prób, dane statystyczne czy rezultaty diagnostyki obrazowej przedstawiają

często w formacie graficznym. Zapewnia to zbiorczą i czytelną prezentację ustaleń naukowych. Dzięki temu czytelnicy mogą zapoznać się z komentowanymi zagadnieniami w sposób, który ułatwia zrozumienie i weryfikację założeń badawczych, metodyki badań oraz wniosków.

Trzeba jednak pamiętać, że utwory naukowe w całości i ich fragmenty i wyniki badań podlegają ochronie na podstawie prawa autorskiego oraz przepisów chroniących dobra osobiste, do których należy twórczość naukowa. Ważne jest także, aby

Jak cytować / How to cite:

Ożegalska-Trybalska J. *The copyright fair use in scientific and publication activities*. NOWOTWORY J Oncol 2020; 70: 220–223.

podczas przygotowywania własnych publikacji przestrzegać zasad legalnego wykorzystywania treści pochodzących z publikacji innych autorów. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa tzw. dozwolony użytek utworów. Jest to ustawowe ograniczenie autorskich praw majątkowych, które umożliwia bezpłatne korzystanie z cudzych utworów, bez wynagrodzenia, w ramach realizacji swobody prowadzenia badań oraz swobody wymiany informacji i wypowiedzi.

Material i metody

Zwielokrotnienie treści chronionych prawem autorskim wymaga – w świetle ustawy z 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (dalej: pr. aut.) [1] – zgody podmiotu, który dysponuje majątkowymi prawami autorskimi oraz poszanowania autorskich praw osobistych, w szczególności prawa do autorstwa (art. 16 i 17 pr. aut.). Zgoda taka udzielana jest zwykle na podstawie licencji.

Jeśli w publikacjach naukowych wykorzystywane są elementy z zagranicznych czasopism i opracowań (w tym zdjęcia, grafiki, ryciny), znaczenie mają licencje, które określają zasady korzystania z chronionych treści. Niekiedy te zasady są dość liberalne, jak na przykład *Creative Commons* (CC). Poszczególne typy nieodpłatnych licencji CC wymagają:

- uznania autorstwa wykorzystwanego elementu publikacji,
- niekomercyjnego jego użycia,
- użycia go na tych samych warunkach, na jakich udostępniany jest pierwotny utwór [2].

Na podstawie licencji CC – w tym także w ramach *Open Access* – udostępniane są często zasoby internetowe. Jednak istniejące repozytoria naukowe i czasopisma, które coraz częściej publikowane są w wersji elektronicznej, mogą określać własne warunki korzystania ze swoich zasobów (w tym na zasadach nieodpłatnych).

Alternatywną podstawą legalnego korzystania z utworów bez zgody uprawnionego oraz bez wynagrodzenia są zagraniczne i krajowe przepisy dotyczące dozwolonego użytku (art. 23–35 pr. aut.), określane jako licencje ustawowe. Na ich podstawie można wykorzystywać we własnych opracowaniach zawartość czasopism, monografii, raportów, baz oraz niektóre ilustracje (ryciny, tabele, wykresy).

Podstawową formą dozwolonego użytku w szerokim zakresie wykorzystywaną w działalności naukowej i publikacyjnej jest tzw. prawo cytatu (art. 29 pr. aut.). Na jego podstawie „wolno przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnionych utworów oraz rozpowszechnione utwory plastyczne, utwory fotograficzne lub drobne utwory w całości, w zakresie uzasadnionym celami cytatu, takimi jak wyjaśnianie, polemika, analiza krytyczna lub naukowa, nauczanie lub prawami gatunku twórczości”.

Prawo autorskie przewiduje także szczególną formę dozwolonego użytku, która jest przeznaczona dla instytucji naukowych i instytucji badawczych (art. 27 pr. aut.). Na potrzeby

zilustrowania treści przekazywanych w celach dydaktycznych lub prowadzenia działalności naukowej mogą one korzystać z rozpowszechnionych utworów w oryginale i w tłumaczeniu oraz zwielokrotnić w tym celu rozpowszechnione drobne utwory lub fragmenty większych utworów. Jeśli utwory, wykorzystywane w tych celach są udostępniane przez nie w internecie, korzystać z nich może wyłącznie ograniczona grupa osób (uczących się, nauczających lub prowadzących badania naukowe). Osoby te muszą być zidentyfikowane przez instytucję, która treści udostępnia.

Czasopisma medyczne z zarejestrowanymi tytułami prasowymi i prowadzące działalność publikacyjną na podstawie ustawy Prawo prasowe z 26 stycznia 1984 roku [4], mogą korzystać z tzw. prawa przedruku (art. 25 pr. aut.). Dzięki tej formie dozwolonego użytku czasopisma mogą w celach informacyjnych rozpowszechniać treści opublikowane wcześniej gdzie indziej. Dotyczy to publikacji w celach informacyjnych wcześniej rozpowszechnionych przeglądów publikacji i utworów oraz krótkich streszczeń wcześniejszych, rozpowszechnionych krajowych i zagranicznych artykułów naukowych. Zawsze jednak należy oznaczyć autorstwo przedrukowywanych artykułów oraz podać źródło, z którego pochodzi przedrukowywany materiał.

Choć prezentowane w publikacjach w formie tekstowej lub graficznej wyniki badań, doświadczeń, które jako takie nie są chronione jako utwory (a zatem nie podlegają omawianym zasadom) – z uwagi na wartość naukową – mogą stanowić chronione dobro osobiste osoby fizycznej i podlegać kodeksom etyki naukowej. Niekiedy ich użycie może także być regulowane wytycznymi wydawców. Korzystając z nich, zawsze trzeba oznaczyć źródło i autora, aby jasno zaznaczyć, że pewne treści i ustalenia naukowe nie pochodzą od autora tekstu.

Rezultaty i dyskusja

Aby określić zasady i granice dozwolonego korzystania z cudzych publikacji w działalności naukowej i publikacyjnej, należy wyjaśnić ustawowe warunki posługiwania się prawem cytatu.

Z powołaniem się na prawo cytatu mogą być wykorzystywane nie tylko fragmenty tekstowe z cudzych opracowań naukowych, ale także utwory plastyczne, graficzne oraz fotograficzne, w tym ilustracje (ryciny, tabele, zdjęcia), pod warunkiem, że spełniają wymogi ochrony prawnoautorskiej. Należy jednak zaznaczyć, że zdjęcia diagnostyczne (RTG, USG, zdjęcia przedstawiające objawy chorobowe czy zdjęcia z operacji), proste wykresy sporządzone przy zastosowaniu ogólnodostępnych narzędzi informatycznych, standardowe tabele z danymi statystycznymi czy wynikami badań zwykle nie są obwarowane tym wymogiem. Mimo że mają istotną wartość naukową, zwykle nie są chronione prawami autorskimi. Oznacza to, że z perspektywy prawa autorskiego można je zwielokrotnić bez oznaczania autorstwa. Nie jest to jednak równoznaczne ze swobodą w zakresie przejmowania samych wyników i danych. Obowiązek oznaczenia autorstwa

i źródła przejmowanych treści może w takim wypadku wynikać z ochrony dobra osobistego w postaci twórczości naukowej pierwotnego autora. Zaniedbanie w tym zakresie może także narazić autora, który zapożycza te treści na zarzut nierzetelności w nauce, którym jest przywłaszczenie cudzych wyników badań i osiągnięć naukowych.

Ochrona autorska i prawo cytatu mogą jednak w pewnych wypadkach dotyczyć rozbudowanych graficznie tabel, wykresów, infografik, w których w sposób standardowy i nieszablonowy zaprezentowano wyniki, dane czy statystyki. Jako całość mogą one stanowić też chronioną bazę danych. Taka kwalifikacja może wyjątkowo dotyczyć także zdjęć, które zawierają dodatkowe opisy, znaczniki, lub są indywidualnie przetworzone w celu lepszego przedstawienia zmian chorobowych czy rezultatów leczenia. Tego typu ilustracje i fragmenty tekstowe mogą być zwielokrotniane w innych publikacjach i materiałach naukowych (np. wystąpieniach konferencyjnych, wykładach), jeśli są zachowane następujące warunki dozwolonego cytowania.

Po pierwsze, opracowania z których pochodzą treści lub zawarte w nich ilustracje, powinny być wcześniej rozpowszechnione. Jest to wymóg dla wszystkich postaci dozwolonego użytku. W rozumieniu prawa autorskiego „utwór jest rozpowszechniony”, jeżeli za zgodą uprawnionego został w jakikolwiek sposób udostępniony publicznie (art. 6 ust. 3 pr. aut.). Warunek rozpowszechnienia spełniają wcześniejsze publikacje w czasopiśmie, monografie opublikowane w kraju i za granicą, treści umieszczone na ogólnodostępnych stronach internetowych i w repozytoriach online, w materiałach konferencyjnych, prezentacjach z publicznych wystąpień. Teksty źródłowe, które są udostępnione jedynie jako manuskrypty, wersje robocze, publikacje wyłącznie dostępne dla zamkniętego kręgu (np. za pośrednictwem logowania czy dla grupy uczestniczącej w spotkaniu naukowym), nie mają statusu rozpowszechnionych utworów i nie mogą być materiałem do cytowania. Można je cytować jedynie za zgodą autora. Niekiedy teksty naukowe w wersji elektronicznej są formalnie rozpowszechnione, ale są dostępne wyłącznie w odpłatnych bazach. I choć mogłyby stanowić źródło cytowania, w praktyce skorzystanie z nich w ramach nieodpłatnego dozwolonego użytku jest utrudnione.

Po drugie, korzystanie z prawa cytatu wymaga dosłownego przejęcia niezmienionego fragmentu utworu lub całego drobnego utworu. Chodzi o poszanowanie prawa do integralności utworu. Modyfikacja tekstu lub ilustracji w celu wyeliminowania wrażenia podobieństwa z cudzą publikacją wykracza poza zakres dozwolonego korzystania i może być podstawą zarzutu naruszenia integralności i praw zależnych do utworu. Rzetelność i dokładność przy przejęciach ma szczególne znaczenie w odniesieniu do rycin, tabel, wykresów zawierających dane i parametry liczbowe oraz ilościowe. Jak wskazują badania prowadzone w czasopiśmie medycznych, niemal jedna czwarta odesłań zawartych w publikowanych artykułach

zawiera błędy w cytowaniu, w tym błędne lub niepełne dane w porównaniu z cytowanym źródłem [5].

Po trzecie, dokonane przejęcia muszą być łatwo rozpoznawalne, tzn. oznaczone w taki sposób, żeby czytelnik mógł się łatwo zorientować, który element tekstu danego autora nie pochodzi od niego, ale jest fragmentem cytowanym z innej publikacji (pochodzącym od innego autora lub autorów). Zwyczajowo cytowany fragment tekstu oznacza się znakiem cudzysłowu. Użycie cudzysłowu jest jednak trudne w przypadku oznaczenia choćby zapożyczonej ilustracji. Wówczas taką sytuację można uzasadnić brakiem „istniejących możliwości” w zakresie wyraźnego oznaczenia cytowanego elementu. Dlatego zgodnie z rozumieniem przepisów (art. 34 pr. aut.) oznaczenia źródła i autora powinny być jednoznaczne i bezpośrednie. Nie wystarczy ogólne odwołanie się do wykorzystanych źródeł na końcu opracowania. Poprawną formą jest umieszczenie stosownych odwołań w przypisach (w nawiasach lub przypisach dolnych) lub w formie numeracji cytowanych fragmentów czy ilustracji (rycin, tabel) z precyzyjnym odniesieniem się w zbiorczej bibliografii do źródeł, z których pochodzą. Zachowanie obowiązku wskazania cytowanych publikacji innych autorów ma dodatkowo istotne znaczenie w monitorowaniu liczby cytowań. Liczba cytowań jest przecież ważna podczas oceniania wartości naukowej publikacji i dorobku naukowego danego autora.

Po czwarte, o ile autorzy zwykle respektują dwa wskazane powyżej warunki w postaci stosowania oznaczenia źródła i autora, rzadziej mają świadomości istnienia jeszcze jednego ważnego ograniczenia przy korzystaniu z prawa cytatu. Wynika ono z ustawowo określonych celów, jakim ma służyć posiłkowanie się cudzą twórczością, którymi są:

- wyjaśnianie,
- polemika,
- analiza krytyczna lub naukowa,
- nauczanie,
- prawa gatunku twórczości.

Cele te są zrealizowane w szczególności, gdy odwołanie się do fragmentu lub chronionej ilustracji jest elementem dyskusji naukowej, recenzji, wspiera własne badania autora publikacji, poglądy, służy zilustrowaniu tekstu jako punktu referencyjnego do dyskusji, polemiki czy krytyki. Konieczność wykorzystania tabel, wykresów, zdjęć diagnostycznych i dokumentacyjnych w ich oryginalnej formie może być uzasadniona m.in. potrzebą wskazania w nich błędów, posłużenia się nimi jako materiałem porównawczym, podstawą dla kontynuacji lub aktualizacji danych. Dozwolone zwielokrotnianie cudzego tekstu lub ilustracji nie obejmuje sytuacji, w których służy to jedynie uatrakcyjnieniu swojego utworu lub zaoszczędzeniu wysiłku w zbieraniu, dobraniu, opisanu lub graficznym przedstawieniu twierdzeń, wyników badań czy argumentów. Należy również pamiętać, że zakres wykorzystanych treści i ilustracji nie powinien być taki, aby tekst, w którym się one znajdują, konkurował z nimi i/lub eliminował potrzebę zapoznania się

czytelnika z materiałem, z którego te zapożyczenia pochodzą [6]. Przejęte fragmenty powinny być jedynie subsydiarne w stosunku do treści zawartych w cytowanym źródle. Choć z przepisów prawa autorskiego nie wynikają żadne wiążące wskazówki co do rozmiaru cytowanych treści, dopuszczalny zakres i charakter przejęć w każdym indywidualnym przypadku powinien być uzasadniony właśnie konkretnym celem.

Po piąte, przejęcia z materiału źródłowego muszą być dosłowne. Prawo cytatu nie obejmuje parafrazowania czy modyfikacji tekstu pierwotnego. Mogą one powodować, że taki zmodyfikowany tekst będzie stanowił opracowanie utworu, a na to konieczna jest dodatkowa zgoda właściciela praw autorskich (zgoda na wykonywania tzw. praw zależnych do utworu [7]).

Podsumowanie

Podczas przygotowywania własnych publikacji, w których wykorzystywane są fragmenty i ilustracje z cudzych publikacji, należy pamiętać o następujących zasadach:

1. Podstawą legalnego wykorzystania cudzych publikacji chronionych prawem autorskim jest zgoda autora lub wydawnictwa (jeśli nabyło prawa autorskie od autora) na ich zwielokrotnienie. Takie korzystanie może się odbywać na określonych zasadach (odpłatnych lub nieodpłatnych). Podstawą wykorzystania cudzych publikacji mogą być także przepisy dotyczące dozwolonego użytku utworów, umożliwiające nieodpłatne korzystanie z utworów bez zgody właściciela praw autorskich i bez wynagrodzenia.
2. Dozwolony użytek stanowi ustawowe ograniczenie autorskich praw majątkowych. Oznacza to, że nie można go wyłączyć (np. w umowie), zakazać lub ograniczyć korzystania z cudzych utworów w sytuacjach, w których jest to dozwolone przez prawo autorskie. Nie może też zarzucić naruszenia praw autorskich osobie, która w ustawowych granicach i na zasadach określonych w prawie autorskim zwielokrotnia fragmenty lub elementy cudzych publikacji.
3. Podstawową formą dozwolonego użytku powszechnie wykorzystywaną w działalności publikacyjnej jest prawo cytatu. Na jego podstawie można we własnej publikacji bez zgody i bez wynagrodzenia przytaczać fragmenty z krajowych i zagranicznych artykułów i opracowań naukowych bez względu na to, czy taka publikacja będzie udostępniana na warunkach nieodpłatnych czy komercyjnych. Warunkami dozwolonego cytowania są:
 - wcześniejsze publiczne rozpowszechnienie źródłowej publikacji,
 - dosłowne przejęcie i precyzyjne oznaczenie przejętego fragmentu oraz wskazanie źródła i autorstwa,
 - konkretny cel, jakiemu służą dozwolone przejęcia (wyjaśnianie, lepsza ilustracja własnych poglądów i/lub wyników badań, analiza krytyczna cudzych ustaleń naukowych).

4. Choć w wielu wypadkach ilustracje w postaci prostych tabel czy wykresów służących wyłącznie do szablonowej prezentacji wyników badań i/lub danych nie są chronione prawami autorskimi (nie mają do nich zastosowania wskazane zasady cytowania), także przy ich wykorzystywaniu należy respektować wymóg oznaczenia źródła i autorstwa. Obowiązek taki wynika z przepisów dotyczących ochrony twórczości naukowej jako dobra osobistego osoby fizycznej. Zgodnie z obowiązującymi kodeksami etyki w nauce, przywłaszczenie cudzych idei, wyników badań lub treści bez poprawnego podania źródła jest traktowane jako naruszenie standardów rzetelności w nauce [8].
5. Prawo autorskie przewiduje szczególną formę dozwolonego użytku dla ośrodków naukowych, które mogą nieodpłatnie korzystać z cudzych publikacji w celach prowadzenia badań oraz celach dydaktycznych. Zarejestrowane czasopisma naukowe mogą korzystać z prawa przedruku, ograniczonego do przeglądów publikacji oraz krótkich streszczeń rozpowszechnionych krajowych i zagranicznych artykułów naukowych (tzn. nie obejmują przedruku oryginalnych artykułów publikowanych w innych czasopismach).

Konflikt interesów: nie zgłoszono

Justyna Ożegalska-Trybalska

Uniwersytet Jagielloński

Katedra Prawa Własności Intelektualnej

ul. Józefa 19

31-056 Kraków

e-mail: j.ozegalska-trybalska@uj.edu.pl

Otrzymano i zaakceptowano: 11 sierpnia 2020

Piśmiennictwo

1. t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1231.
2. Typy i warunki licencji Creative Commons. <https://creativecommons.pl/poznaj-licencje-creative-commons/> (8.8.2020).
3. Zob. Art. 10 Konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich i artystycznych z dnia 9 września 1886 r., Dz.U. 1935 nr 84 poz. 515; art. 5 Dyrektywy 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym, Dz. Urz. UE L 167, 22.6.2001, p. 10–19.
4. Dz. U. z 2018 r. poz. 1914.
5. Jergas H, Baethge C. Quotation accuracy in medical journal articles-a systematic review and meta-analysis. *PeerJ*. 2015; 3: e1364, doi: 10.7717/peerj.1364, indexed in Pubmed: 26528420.
6. Barta J, Markiewicz R. Prawo autorskie. , Warszawa 2016: 239.
7. Ożegalska-Trybalska J. Status of derivative works of scientific publications under copyright law and publication standards. *NOWOTWORY J Oncol*. 2020; 70: 47–53.
8. Kodeks etyki pracownika naukowego, 2016, s. 15. <https://instytucja.pan.pl/index.php/kodeks-etyki-pracownika-naukowego> (8.8.2020).